

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات و قانون
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره ابراهیم

(رساله ماستری)

سال: 1400 ش 1443 ق

محصل: محمد اعظم " طارق "
استاد رهنما: پوهاند محمد اسماعیل نبیب " پلخی "

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات و قانون
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره ابراهیم

(رساله ماستری)

محصل: محمد اعظم " طارق "
استاد رهنما: پوهاند محمد اسماعیل لیبیب " بلخی "
سال: 1400 ش 1443 ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دپارتمنت تفسیر و حدیث

بورده ماستری

تصدیق نامه

محترم محمد اعظم طارق ولد اسلام ID: نمبر SH-MST-99-660 محصل دور ششم تفسیر و حدیث
که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: تفسیر موضوعی سوره ابراهیم
به روز کلیت تاریخ ۲ / ۱۲ / ۱۴۰۱ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس
بررسی هیات تحکیم مستحق 85 (نمره به عدد) حسب دروس (نمره به حروف) گردید.

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور عبدالباری حمیدی	عضو هیات	
۲	دکتور محمد عارف عطانی	عضو هیات	
۳	دکتور محمد اسماعیل لیبب بلخی	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

..... معاون علمی

..... آمر بورده ماستری

خلاصه رساله

در نتیجه ای هر مطالعه، تحقیق و یا پژوهش لازم است که صاحب تحقیق یک خلاصه بندی را با خود داشته باشد، تفسیر موضوعی از اهمیت خاصی برخوردار است و این نوع تفسیر شامل ترین تفسیر برای فهم درست احکام و مفاهیم قرآن کریم می باشد چون با این روش جزئیات و مطالب مربوط به یک موضوع به شکل دقیق مورد بحث قرار می گیرد. از خلال بحث در تفسیر موضوعی مباحث مهمه و ممدّه: بمیان میآید.

مهمه چو (1) توحید: تعریف توحید، اقسام توحید: الوهیت، ربوبیت، اسماء و صفات، یا توحید به عنوان إله، به عنوان تحمید، به عنوان تسبیح و به عنوان برکت (2) رسالت (3) صداقت قرآن (4) ایمان به رستاخیز.

مباحث ممدّه چون: (1) جهاد (2) انفاق (3) تنظیم (4) آداب تنظیم، به میان می آید. و همچنان مباحث فقهی و عقیدتی نیز هویدا میگردد. از مباحث عقیدتی: (1) مکالمه قرآن با یکی از دو گروه منقاد و غیر منقاد، منقاد: مؤمنین، غیر منقاد به چهار قسم است: (1) یهود (2) نصاری (3) مشرکین (4) منافقین. علاوه از این مباحث، چون: تسلیت برای انبیاء "علیهم السلام" ربط القلب و تشجیع برای مؤمنین، زواجر برای کفار مشرکین و منافقین و یا هم الحلف لاثبات دعوی (قسم برای اثبات دعوی)، د ضمن دلایلی عقلی، نقلی، وحیی، نیز بیان می گردد.

لذا برخی یافته های مهم و واژه های کلیدی: بعد از تفحص، تلاش و مطالعه کتب برخی از مفسرین و نویسندگان در مورد تفسیر موضوعی و همچنان کتب وابسته به موضوع فوق دریافتیم که در سوره مبارکه ابراهیم طی هفت مقطع به شکل موضوعی و باشیوه کتابخانه در روشنی تفاسیر قرآن کریم تفسیر شده است که خلاصه آن قرار ذیل است:

1- در مقطع اول: عظمت قرآن و حقانیت رسول، تهدید برای کافران و اوصاف بد ایشان، هدف بعثت موسی "ع".

2- در مقطع دوم: مخاصمه و دشمنی مشرکان با پیامبران در مسئله توحید و رسالت، سر انجام حال پیامبران، سر انجام حال مشرکان، اعمال کافران همچون خاکستر پاشان بر هوا است.

3- در مقطع سوم: دلیل اثبات توحید و معاد، تهدید برای منکرین توحید و معاد، و بشارت عظیم برای مومنان.

4- درمقطع چهارم: دو مثال برای توضیح کلمه ای توحید و کلمه ای شرک، ترغیب برای پیروان کلمه ای طیبه، سرانجام بد پیروان کلمه ای خبیثه و راه نجات از آتش دوزخ.

5- درمقطع پنجم: بیان اصحاب کلمه ای طیبه و حال اصحاب کلمه ای خبیثه، سبب دخول جهنم را بیان میکند: { أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ } (28).

6- درمقطع ششم: بیان دلیل نقلی و تفصیلی از امام حنفا حضرت ابراهیم "علیه السلام" بعد از آنکه در آیات گذشته برای اثبات وحدانیت و تخصیص عبادت برای خداوند و نفی عبادت از غیر خداوند دلایل عقلی بیان داشت، اکنون درین آیات به منظور اثبات این مطالب، از ابو الانبیاء دلیل نقلی ذکر می کند که از پروردگارش هفت خواست داشت، همه به اجابت رسید. از آن جمله دوری از شرک و شکوه از معبودان باطل است.

7- در مقطع هفتم: عناوین ذیل بیان می گردد: تهدید برای کافران به عذاب قیامت، گفتار های ستمگاران برای مشاهده ای عذاب، نیرنگهای ستمگاران برای نابودی حق، تسلی برای پیامبران "علیه السلام" و تهدید برای ستمگاران، قرآن برای ابلاغ همگانی است.

فهرست موضوعات

- مقدمه
- 1.....
- اسباب اختیار
- 1.....موضوع.
- اهمیت موضوع
- 2.....
- سوالهای اصلی تحقیق
- 3.....
- پیشینه
- 4.....تحقیق.
- اهداف
- 4.....تحقیق.
- روش
- 5.....تحقیق.
- خطه بحث
- 7.....
- موضوع اول کلیات و مفاهیم شناسی: که شامل سه موضوع و پانزده فرع میباشد. 8.....
- موضوع اول: شناخت تفسیر و سوره
- 9.....:
- فرع اول: معنای لغوی تفسیر
- 9.....
- فرع دوم: معنای اصطلاحی
- 10.....تفسیر

- فرع سوم: معنای لغوی سوره
11.....
- فرع چهارم: معنای اصطلاحی
12.....سوره
- موضوع دوم: شناخت تفسیر
13.....موضوعی:
- فرع اول: تعریف تفسیر موضوعی
13.....
- فرع دوم: پیشینه تاریخی تفسیر
14.....موضوعی،
- فرع سوم: ویژگی های تفسیر
18.....موضوعی،
- فرع چهارم: اقسام تفسیر
20.....موضوعی،
- موضوع سوم: شناخت سوره
22.....ابراهیم:
- فرع اول: نامهای سوره ابراهیم
22.....
- فرع دوم: فضایل سوره ابراهیم
22.....
- فرع سوم: مناسبتهای سوره ابراهیم به سوره ماقبل آن (رعد
23.....)
- فرع چهارم: مناسبت بین مضمون سوره ابراهیم با مضمون سوره
قبل.....25
- فرع پنجم: مناسبت بین آغاز سوره و خاتمه سوره
27.....

- فرع ششم: محور سوره
ابراهيم.....27
- فرع هفتم: ممیزات سوره ابراهيم
.....28
- **مقاطع**
سوره: ابراهيم:.....29
- **مقطع اول:** بیان دعوت پیامبران در بیرون آوردن از تاریکها به سوی
روشنای.....29
- **مقطع اول:** از آیه 1 تا آیه 8 شامل سه موضوع و چهار فرع
میباشد:.....29
- **موضوع اول:** تفسیر، ترجمه و سبب نزول
آیات.....29
- فرع اول: ترجمه تحت اللفظی آیات این
مقطع.....29
- فرع دوم: تفسیر اجمالی
مقطع.....30
- فرع سوم: توضیح برخی از واژه های این مقطع
.....39
- فرع چهارم: سبب نزول آیات مقطع .
.....44
- **موضوع دوم:** مناسبت این مقطع با محور سوره
:.....44
- **موضوع سوم:** درسها و اندرزها مستفاد از این
مقطع.....46
- **مقطع دوم:** پرده برداری از گفتگوی میان انبیاء سابقین و امتهای
شان.....48

- مقطع دوم : از آیه 9 تا آیه 18 شامل سه موضوع و شش فرع میباشد.
48.....
- **موضوع اول:** تفسیر، ترجمه و سبب نزول آیات این مقطع
48.....
- فرع اول: ترجمه تحت اللفظی آیات این
مقطع.....48
- فرع دوم: تفسیر اجمالی
مقطع.....49
- فرع سوم: سبب نزول آیات مقطع
54.....
- فرع چهارم : توضیح برخی از واژه های این مقطع.
54.....
- **موضوع دوم:** مناسبت ها
56.....
- فرع اول : مناسبت مقطع با محور
سوره.....56
- فرع دوم: مناسبت این مقطع بامقطع قبلی
56.....
- **موضوع سوم :** درسها و اندرزهای مستفاد از این
مقطع.....57
- **مقطع سوم:** دلیل عقلی به اثبات توحید و بیان برخی از امور
رستاخیز.....59
- مقطع سوم : از آیه 19 تا آیه 23 شامل سه موضوع و شش فرع میباشد.
59.....
- **موضوع اول:** تفسیر، ترجمه و سبب نزول آیات این
مقطع.....59

- فرع اول: ترجمه تحت اللفظی آیات این
مقطع.....59
- فرع دوم: تفسیر اجمالی
مقطع.....59
- فرع سوم: سبب نزول آیات مقطع
62.....
- فرع چهارم : توضیح برخی از واژه های این
مقطع.....62
- موضوع دوم: مناسبت ها
65.....
- فرع اول : مناسبت مقطع با محور اساسی
سوره.....65
- فرع دوم: مناسبت مقطع با مقطع قبلی
65.....
- موضوع سوم : درسها و اندرزهای مستفاد از این مقطع
66.....
- مقطع چهارم : بیان تذکیر به مثال برای توحید و شرک و مزده به تثبیت به اهل
ایمان.....68
- مقطع چهارم از آیه 24 تا آیه 27 شامل سه موضوع و هفت فرع میباشد.
68.....
- موضوع اول: تفسیر و توضیح آیات این مقطع و بیان سبب نزول
68.....
- فرع اول: ترجمه تحت اللفظی آیات این
مقطع.....68
- فرع دوم: تفسیر اجمالی
مقطع.....68

- فرع سوم: سبب نزول آیات این مقطع
71.....
- فرع چهارم: توضیح برخی از واژه های این مقطع
72.....
- فرع پنجم: توضیح برخی از موضوعات مهم این
مقطع.....75
- موضوع دوم: مناسبت ها
82.....
- فرع اول: مناسبت مقطع با محور اساسی
سوره.....82
- فرع دوم: مناسبت این مقطع با مقطع قبلی
82.....
- موضوع سوم: درسها و اندرزهای مستفاد از این
مقطع.....84
- مقطع پنجم: رد شرک و اثبات توحید با ذکر دلایل
آفاقی.....86
- مقطع پنجم: از آیه 28 تا آیه 34 شامل سه موضوع و هفت فرع میباشد.
86.....
- موضوع اول: تفسیر و توضیح آیات این مقطع و بیان سبب نزول
86.....
- فرع اول: ترجمه تحت اللفظی آیات این
مقطع.....86
- فرع دوم: تفسیر اجمالی
مقطع.....86
- فرع سوم: سبب نزول آیات این مقطع
88.....

- فرع چهارم : توضیح برخی از واژه های این مقطع
89.....
- فرع پنجم: توضیح برخی از موضوعات مهم این مقطع
91.....
- موضوع دوم: مناسبت ها
94.....
- فرع اول : مناسبت مقطع با محور اساسی
سوره.....94
- فرع دوم: مناسبت این مقطع با مقطع قبلی
95.....
- موضوع سوم: درسها و اندرزهای مستفاد از این
مقطع.....97
- مقطع ششم: اخبار حضرت ابراهم (علیه السلام) در دعوتش
98.....
- مقطع ششم: از آیه 35 تا آیه 41 شامل سه موضوع و هفت فرع میباشد.
98.....
- موضوع اول: تفسیر و توضیح آیات این مقطع و بیان سبب نزول
98.....
- فرع اول : ترجمه تحت اللفظی آیات این
مقطع.....98
- فرع دوم : تفسیر اجمالی
مقطع.....98
- فرع سوم : سبب نزول آیات این مقطع
101.....
- فرع چهارم : توضیح برخی از واژه های این مقطع
101.....

- فرع پنجم: توضیح برخی از از موضوعات مهم این مقطع

102.....

- موضوع دوم: مناسبت ها

105.....

- فرع اول: مناسبت مقطع با محور اساسی

105.....سوره

- فرع دوم: مناسبت این مقطع با مقطع قبلی

106.....

- موضوع سوم: درسها و اندرزهای مستفاد از این

108.....مقطع

- مقطع هفتم: تصویر از مشاهد

109.....رستاخیز

- مقطع هفتم: از آیه 42 تا آیه 52 شامل سه موضوع و هفت فرع میباشد.

109.....

- موضوع اول: تفسیر و توضیح آیات این مقطع و بیان سبب نزول

109.....

- فرع اول: ترجمه تحت اللفظی آیات این

109.....مقطع

- فرع دوم: تفسیر اجمالی

110.....مقطع

- فرع سوم: سبب نزول آیات این مقطع

113.....

- فرع چهارم: توضیح برخی از واژه های این مقطع

114.....

- فرع پنجم: توضیح برخی از از موضوعات مهم این مقطع

114.....

• موضوع دوم: مناسبت ها

117.....

- فرع اول : مناسبت مقطع با محور اساسی

117.....سوره

- فرع دوم: مناسبت این مقطع با مقطع قبلی

118.....

- موضوع سوم: درسها و اندرزهای مستفاد از این

120.....مقطع

- خاتمه:

122.....

- نتیجه گیری بحث

122.....

- پیشنهادات

124.....

- فهرست: آیات متعلقه به تفسیر سوره ابراهیم

125.....

- فهرست: أحادیث متعلقه به تفسیر سوره ابراهیم

127.....

- فهرست: برخی از اعلام که در تفسیر سوره از ایشان قول ذکر

128.....است

- مراجع ومصادر

129.....

خاتمه

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي بِنِعْمَتِهِ تَمَّ الصَّالِحَاتِ، وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ ... و بعد!

بی تردید، در دنیای تحقیق، نگارش و تألیف، در میان محققین و نویسندگان رسم برین است که در آخر بحث و نوشته های خود یک خاتمه یا پایان مطلب می نویسند که یکی از چهار رکن یا پایه نگارش و تحقیق شمرده می شود، این خاتمه به گونه ی نوشته شود که حسن ختام از بحث متذکره باشد، در آن خلاصه و نتیجه ی شرح و بسط موضوع یا بخش متوالی یک اثر ذکر می شود. به تحقیق از خلال بحث تفسیر موضوعی سوره مبارکه ابراهیم واضح می گردد که در سوره متذکره مسایل عمده قرار ذیل است: (تشویق به سوی قرآن کریم، رهایی جامعه انسانی از تاریکی ها به سوی روشنایی، دلایل عقلی به یکتایی خداوند، سرانجام محبت کنندگان دنیا و منع کننده گان راه خدا، هدف اثبات ارسال رسل، تذکره تاریخ موسی "علیه السلام" به شهامت و بزرگی اندیشی، حالت اقوام مکذبه چون: قوم نوح "علیه السلام" قوم عاد، قوم ثمود و اقوام بعدیشان، گفتگوی ایشان با انبیاء "علیهم السلام" زواجر دنیوی و اخروی، احوال جهنمیان، مثال عمل اهل دوزخ، دلایل عقلی، گفتگوی اهل باطل و شیطان، مزده و خوش خبری برای نیک عملان، مثال کلمه طیبه و کلمه خبیثه، زواجر برای کسانی که نعمت خداوند را تبدیل کردند، صفات بندگان نیک خداوند، تسخیر مخلوقات، دعاهای حضرت ابراهیم "علیه السلام"، مکر و تدبیر کفار در برابر اهل حق، کیفیت برگزاری قیامت، درنهایت خداوند متعال فرموده: { هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ وَيَلْعَلُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ }، این قرآن کریم بیان واضح برای جامعه انسانی است.

معمولا تحقیق و بررسی موضوعات علمی، مطالب تشریحی را در پی دارد و درنهایت برای هر محقق و پژوهشگر لازم است که، بعد از مطالعه و واکاوی موضوع مطرح بحث، یک اندازه نتایج را به دست بیاورد، چون در هر نوع نگارش، چه کوتاه باشد چه طولانی نتیجه گیری از مطلب مورد نظر حتمی است. نتیجه خلاصه مطالب را در بر داشته باشد؛ البته حسن ختام در آن است.

نتیجه گیری بحث :

زیرا بعد از تفحص، تلاش و مطالعه کتب برخی از مفسرین و نویسندگان در مورد تفسیر موضوعی و همچنان کتب وابسته به موضوع فوق که تفسیر موضوعی سوره مبارکه ابراهیم است طور خلاصه، در

یافتیم که سوره فوق طی هفت مقطع به شکل موضوعی و باشیوه تحقیق کتابخانه بی در روشنی تفسیر

قرآن کریم تفسیر شده است که نتایج آن قرار ذیل است:

1- مکانت قرآن کریم و موقف گیری قریش در برابر آن.

2- رسالت انبیاء " علیهم السلام " و موقف گیری امت ها در برابر ایشان.

3- نعمت های خداوندی به بندگان و چگونگی ایشان در شکر گذاری و کفران آنها.

4- شهامت موسی " علیه السلام " در دعوت، و برائت ابراهیم " علیه السلام " از بت پرستی: { وَاجْتُنِبِي وَبَنِيَّ

أَنْ تَعْبُدَ الْأَصْنَامَ }، در مرحله دعوت، چونکی: قضایای دینی و عقیدتی برتر از قضایای نسب و حسب است،
کما قال العلماء: إنما الأخوة أخوة الدين لا النسب.

5- اعجاز علمی سوره ابرهیم با موجودیت دلایل کونی.

6- هدف از مثال؛ بیان تقابل و تشبیه کلمه طیبه و کلمه خبیثه.

7- توضیح بعضی مشاهد رستاخیز به وعد و وعید.

در پایان: أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَلِيِّ الْقَدِيرَ أَنْ يَجْعَلَ عَمَلِي هَذَا خَالِصًا لَوَجْهِهِ الْكَرِيمِ وَأَنْ يَرْجِحَ بِي مِيزَانَ حَسَنَاتِي يَوْمَ

لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ، وَأَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي وَمَا هُوَ

أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ مُجِيبٌ، وَصَلَّى اللَّهُ وَسَلَّمَ عَلَيَّ نَبِيَّنَا مُحَمَّدًا، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ، وَاللَّهُ مِنْ

وَرَاءِ الْقَصْدِ، وَهُوَ حَسْبُنَا وَنِعْمَ الْوَكِيلُ،

وَأَخِرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

پیشنهادات

در نتیجه مطالعات و تحقیق روی موضوع دست داشته (تفسیر موضوعی سوره ابراهیم) و جهت گسترش و انکشاف معنوی این مبحث، اهمیت وی در حیات جامعه انسانی، تأثیر پذیری و اندرز نیوشی انسانها در حیات علمی و معنوی و بویژه در خصوص فهم تفسیر قرآن عظیم الشان، لازم می دانم که برخی از پیشنهادات را مطرح کنم:

۱- امکانات مالی لازم بخاطر گسترش و تقویت علوم شرعی از طرف رهبری امارت اسلامی افغانستان در نظر گرفته شود؛ زیرا این کار سبب احیای کتب آثار شرعی و ثقافت اسلامی می گردد، دست آوردهای های مؤلفین و محققین کشور مورد حمایت قرار گیرند تا علمای کشور به تحقیق و پژوهش در این عرصه علاقه مندی بیشتر پیدا نموده و باعث تعالی فهم و کسب افتخارات در حوزه علوم شرعی گردند.

۲- وزارت محترم تحصیلات عالی برای تحقیق هرچه بیشتر، مرکز تحقیقات علوم شرعی، خصوصاً بخش تفسیر را ایجاد نماید تا زمینه ی مناسب برای پژوهش در این عرصه باشد.

۳- از وزارت محترم تحصیلات عالی و ریاست مربوطه خواهشمندم که: در دانشگاه ها تا حال تفسیر و حدیث هر دو به عنوان یک رشته خوانده می شوند، باید هرکدام رشته مستقل بوده باشد؛ زیرا در دوران تحصیل کریدت های درسی و فرصت اساتید یاری نمی کند، بر روند تحصیل در این رشته چالش ایجاد می نماید؛ هر کدام به عنوان رشته های تحصیلی جداگانه مؤثر و مفید تمام خواهد شد.

۴- جامعه علمی و دانشمندان افغانستان برای خدمت گذاری هر بیشتر قرآن کریم و احادیث نبوی ص از مساعی پیگیر و تلاشهای خسته گی ناپذیر دریغ نورزیده در این عرصه بیشتر قلم زنند، تا راه حلی برای نسل جوان افغانستان در خصوص فهم دین گردد.

۵- دانشمندان، اهل مطالعه، دانشجویان و دانش آموزان این سرزمین باید به خواندن و مطالعه تفسیر موضوعی رغبت و علاقه مندی زیاد داشته باشند.

۶- در آخر یک پیشنهاد خاص به مردم افغانستان دارم: اگر میخواهند یک زنده گی امن و آرام و مملو از صلح و انسان دوستی داشته باشند، تطبق احکام قرآن و حدیث را حیاتی و سبب تعالی بدانند.

تو خوشنود باشی و ما رستگار

خدایا آن کن سر انجام کآار

مراجع ومصادر مهم تحقيق

- "تفسير القرآن العظيم" عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي .تحقيق : مصطفى السيد محمد طبع: مؤسسة قرطبة + مكتبة أولاد الشيخ چاپ سال: 1420 هـ
- "تفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج" وهبة بن مصطفى الزحيلي.طبع: دار الفكر المعاصر، بيروت دمشق سال چاپ: 1418 ق
- "تفسير كبير الرازي" ابوبكر محمد بن زكريا رازي، طبع: دار الكتب العلمية طبع بيروت سال چاپ: 1421 هـ
- "تفسير البحر المحيط" محمد بن يوسف مشهور به ابوحيان اندلسي ، تحقيق: صدقي محمد جميل، طبع: دار الفكر بيروت چاپ سال: 1420 هـ
- "جامع البيان في تأويل القرآن" محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب أملي، ابو جعفر طبري تحقيق: أحمد محمد شاکر طبع: مؤسسة الرسالة چاپ سال 1420 هـ - 2000 م
- "تفسير از هر البيان" شيخ محمد اكرام الدين بدخشاني. طبع مكتبه اسلاميه لاهور چاپ سال 1397
- "الفوز الكبير في أصول التفسير" شيخ شاه ولي الله المحدث الدهلوي. عرّبه من الفارسية: سلمان الحسيني الندوي، طبع: دار الصحوة – القاهرة چاپ سال 1407 هـ - 1986 م
- "مباحث في التفسير الموضوعي" د. مصطفى مسلم. طبع: دار القلم چاپ سال 1426 هـ - 2005 م
- "نظم الدرر في تناسب الآيات" إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط بن علي بن أبي بكر البقاعي. طبع جامعة: بغداد كلية التربية: ابن رشد 1422 هـ
- "مرصد المطالع في تناسب المقاطع والمطالع" عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي، ناشر: مكتبة دار المنهاج للنشر والتوزيع، الرياض - المملكة العربية السعودية، چاپ سال 1426 هـ -
- "الجدول في إعراب القرآن الكريم" محمود بن عبد الرحيم صافي، طبع: دار الرشيد - مؤسسة الإيمان دمشق - بيروت چاپ سال : 1418 هـ
- "البرهان للزركشي البرهان في علوم القرآن" ابو عبدالله بدرالدين محمد بن عبدالله بن بهادر الزركشي طبع: دار إحياء الكتب العربية، چاپ سال ، 1376 هـ - 1957 م
- "مناهل العرفان في علوم القرآن" محمد عبد العظيم الزرقاني ، طبع: دار الكتاب العربي البلد : بيروت چاپ سال : 1415 هـ ، 1995 م
- "الباب النقول في أسباب النزول" ابو الفضل، عبدالرحمن بن أبي بكر بن محمد السيوطي طبع: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، هاتف: 801332 - 805604 - 800842 ص ب: 9424 / 11 تلکس: 41245
- "صحيح البخاري" حافظ ابو عبد الله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بن مغیره بن برديزبه جعفي بخاري. طبع: بيروت چاپ سال 1407 - 1987
- "مجمع الزوائد ومنبع الفوائد" للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي ، طبعة دار الفكر، بيروت، چاپ سال 1412 هـ
- "مسند أحمد بن حنبل" أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني، طبع: عالم الكتب – بيروت، چاپ سال ، 1419 هـ - 1998 م

- "المفردات في غريب القرآن" ابو القاسم حسين بن محمد معروف به راغب اصفهانی. طبع: دارالقلم، الدار الشامیة - دمشق بیروت ، چاپ سال - 1412 هـ
  - "الأمثال في القرآن الكريم" محمد بن ابی بکرین ایوب بن سعد الزرعی دمشقی ابو عبد الله شمس الدین مشهور به ابن قیم جوزی، طبع: مكتبة الصحابة - مصر- طنطا - بجوار محطة القطار - خلف المعهد الأزهری شارع الجنبیة الغربیة ، چاپ سال 1406 هـ - 1986م.
  - حرانی: شیخ الاسلام: احمد بن عبد الحلیم " في أصول التفسیر"تحقیق عدنان زرور.طبع: دارمکتبة الحیة، بیروت، لبنان، چاپ سال: 1490هـ/ 1980م
  - " التفسیر والمفسرون " د محمد السید حسین ذهبی طبع: مكتبة وهبة، القاهرة.
  - "التفسیر الموضوعی" د صلاح خالدی.
- وکتاب های دیگر ی: از تفسیر واحادیث رسول "صلی الله علیه وسلم" ، علوم قرآن ولغت.

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af